

Τόσο μακρινός και τόσο οικείος

Συνήθως, στις καλοκαιρινές διακοπές, ετοιμάζω άρθρα με θέματα φιλολογικά, γιατί δεν είναι στα "χωράφια" μου και χρειάζομαι παραπάνω χρόνο να τα μελετήσω. Είναι τα δικά μου φιλολογικά καλοκαίρια. Εδώ και χρόνια ήθελα να γράψω για τον Όμηρο. Είχαμε διδα-

Γράφει ο
Βύρων Τομάζος
Μηχανολόγος,
Απόφοιτος Πολυτεχνείου
Μονάχου
e-mail: btomazos@gmail.com

χθεί τα έπη του από το πρωτότυπο στο γυμνάσιο. Προσπαθούσαμε να μεταφράσουμε τις δύσκολες ομηρικές λέξεις και μάλιστα **απαγορευόταν** να διαβάζουμε **μεταφράσεις**, με αποτέλεσμα να βλέπουμε το δέντρο και να χάνουμε το δάσος.

Στη Χίο, εκείνα τα χρόνια, κάποιοι παθιασμένοι καθηγητές μας έλεγαν ότι ο Όμηρος ήταν συντοπίτης μας, καθόταν στη **Δασκαλόπετρα** (πέτρα του δασκάλου), έναν βράχο στον Βροντάδο, και δίδασκε. Βέβαια, μας έλεγαν και ότι άλλες επτά πόλεις τον διεκδικούσαν, «**Επτά πόλεις** μάρνανται σοφήν διά ρίζαν Ομήρου, **Κύμη, Χίος, Κολοφών,**

Σμύρνη, Πύλος, Άργος, Αθήνη».

Αργότερα, κατά τη διάρκεια των σπουδών μου στη Γερμανία, βρέθηκα μπροστά σε μια έκπληξη. Σχεδόν όλοι οι **Γερμανοί καθηγητές** και πολλοί συμφοιτητές μας, που είχαν τελειώσει γυμνάσια ανθρωπιστικών σπουδών, γνώριζαν τόσα πολλά για τον Όμηρο, που εμείς οι Έλληνες ντρεπόμασταν. Δεν θα ξεχάσω το περιστατικό με τον Μιχάλη, όταν πήγαμε να δώσουμε εξετάσεις (ήμασταν από τους πρώτους Έλληνες στη σχολή).

Ο Γερμανός καθηγητής άρχισε να του απαγγέλει με **ερασιμακή προφορά** Όμηρο και του είπε «είναι από την Ιλιάδα του Ομήρου, συνεχίστε κύριε συνάδελφε». Ο Μιχάλης, χωρίς να τα χάσει, απήγγειλε το "Πάτερ ημών", λέγοντας στον καθηγητή που άκουγε απορημένος, «ξέρετε, εμείς τα προφέρουμε διαφορετικά».

Επίσης, με είχε επηρεάσει ο γνωστός Γερμανός ποιητής και φιλέλληνας **Γκαίτε**, που ίσως από υπερβολική αγάπη στην αρχαία Ελλάδα, θεωρούσε πως αν η Ευρώπη είχε υιοθετήσει τον Όμηρο και όχι τα βιβλία της Βίβλου ως την Αγία Γραφή της, ολόκληρη η Ιστορία θα είχε εξελιχθεί διαφορετικά, ίσως και καλύτερα.

Από τότε έταξα να ασχοληθώ κάποτε περισσότερο με τον μεγάλο αυτόν ποιητή.

Στις αρχές του καλοκαιριού, λοιπόν, αναζητώντας στο διαδίκτυο στοιχεία για τα έργα του Ομήρου, προκειμένου να εκπληρώσω το "τάμα" μου, ανακάλυψα το βιβλίο του **Adam Nicolson, Γιατί ο Όμηρος έχει σημασία**, εκδ. Ψυχογιός και διαβάζοντάς το με εντυπωσίασε ο τρόπος που προσέγγιζε ο συγγραφέας τον Όμηρο. Δεν μελέτησε απλώς τα έπη, αλλά αναζήτησε τον Όμηρο οπουδήποτε θα μπορούσε να βρίσκεται, μέσα από εμπειρίες ζωής, από την αρχαιολογία, τη γεωγραφία, τα έργα και τα ποιήματα άλλων μεταγενεστέρων.

Πήγε στην **Ιθάκη**, προς τα τέλη του χειμώνα, εποχή κατά την οποία φτάνει εκεί ο Οδυσσεύς, για να ζήσει ο ίδιος στις συνθήκες που έζησε ο ήρωας της Οδύσειας και περιγράφονται γλαφυρά από τον Όμηρο. Βρέθηκε και στην **Ουέλβα**, πόλη στην περιφέρεια της Ανδαλουσίας, στην Ισπανία, που τη διασχίζουν δύο μεγάλοι ποταμοί, ο Ρίο **Τίντο** και ο Ρίο **Οδιέλ**. Οι ιστορικοί δεν αποκλείουν το δέλτα αυτών των δύο ποταμών να είναι οι ομηρικές **πύλες της κολάσεως** και ο Nicolson επισημαίνει: «Αυτές οι παραποτάμιες περιοχές ήταν κάποτε σημαντικές πηγές μετάλλων, που χρωματίζονταν έντονα από τα μεταλλικά στοιχεία, πλησίαζαν το απόκοσμο, το άψυχο και απειλητικό, και συνδυασμένα όλα μαζί έδιναν την εικόνα της κόλασης».

Ο Nicolson έδωσε, τουλάχιστον σ' εμένα, μια άλλη διάσταση για τον Όμηρο και μια **οικουμενικότητα**. Αποδεικνύει ότι ο Όμηρος έχει, κατά κάποιο τρόπο, τις ρίζες του σε όλους τους **Ινδοευρωπαϊκούς** λαούς. Μπορεί να γίνει καλύτερα κατανοητός ως η μεγάλη **συνάντηση** βορρά και νότου και αυτή είναι η συνάντηση που υποβόσκει στις ρίζες του ελληνικού πολιτισμού και από την οποία πηγάζει η μεταγενέστερη ιστορία της Ευρώπης.

Ιλιάδα και Οδύσεια Η **Ιλιάδα** είναι ένα ποίημα γύρω από τη **μοίρα** και τις απαιτήσεις που θέτει αυτή η μοίρα στις ζωές των ατόμων, το **αναπόφευκτο** του θανάτου και του παρελθόντος, της αντίληψης ότι ο καθένας μας βρίσκεται εγκλωβισμένος μέσα σε μια σειρά **πεπρωμένων**. Η **Οδύσεια** μιλά για την ευκαιρία να **πλάσεις** έναν νέο τόπο και μια **νέα ζωή**, την ευκαιρία να **αναθεωρήσεις** την πορεία που χαρακτήριζε για σένα, τη δυνατότητα να **μπορέσει** το άτομο ή τουλάχιστον ένα σπουδαίο άτομο να σταθεί απέναντι στη μοίρα.

Αυτά τα αρχαία ποιήματα έχουν τόσα να πουν για το τι σημαίνει να είσαι **άνθρωπος**, να **αγαπάς**, να **χάνεις**, να **γερνάς**

και να **πεθαίνεις**.

Μιλώντας για πατεράδες και γιους, για άντρες και γυναίκες, για την αναγκαιότητα της αγάπης και τη βιαιότητα των πολεμιστών, για την ειρήνη και τον πόλεμο, για τα νιάτα και τα γηρατειά, ο Όμηρος είναι η **φωνή της Ευρώπης**, σκοτεινή σαν τη μαυροδάφνη και λαμπερά ζωντανή όσο ποτέ.

Τόσο μακρινός και τόσο οικείος Η τρέχουσα ορθόδοξη θεώρηση υποστηρίζει ότι τόσο η Ιλιάδα όσο και η Οδύσεια είναι δημιουργήματα του **8ου αιώνα π.Χ.** Όμως, ο κόσμος τον οποίο περιγράφουν τα δύο αυτά έπη, είναι η Ελλάδα στα πρώτα στάδια της **Εποχής του Σιδήρου** (αρχίζει το **1.200 π.Χ.** και φτάνει μέχρι το **900 π.Χ.**), μία περίοδος που έχει ονομαστεί **Ελληνική Αναγέννηση**.

Απεικονίζουν **έθιμα** και στοιχεία του υλικού κόσμου που προέρχονται από διαφορετικές περιόδους της ελληνικής ιστορίας. Για παράδειγμα, οι ήρωες των ομηρικών επών φορούν και χρησιμοποιούν **χάλκινα όπλα** σαν αυτά της Εποχής του Χαλκού, στην οποία λαμβάνουν χώρα τα ποιήματα, ενώ συντέθηκαν κατά τη διάρκεια της Εποχής του Σιδήρου.

Ωστόσο, οι ήρωες των ομηρικών επών **αποτεφρώνονται** (πρακτική της Εποχής του Σιδήρου) αντί να θάβονται (όπως στην Εποχή του Χαλκού). Σε ορισμένα σημεία, οι ήρωες χρησιμοποιούσαν μεγάλες **ασπίδες** σαν αυτές που χρησιμοποιούσαν οι πολεμιστές κατά τη διάρκεια της μυκηναϊκής περιόδου, ενώ σε άλλα σημεία περιγράφονται να κρατούν μικρότερες ασπίδες, σαν αυτές που χρησιμοποιούνταν συνήθως από τους πολεμιστές κατά την εποχή που γράφτηκαν τα ομηρικά έπη.

Υπάρχουν δύο αλληλένδετα ερωτήματα: Από πού πηγάζει ο Όμηρος και γιατί είναι τόσο σημαντικός στο παρόν;

Πώς είναι δυνατόν ένα δημιούργημα, που περιγράφει την Εποχή του Χαλκού (3000-1100 π.Χ.), στην περιοχή της Μεσογείου, να εξακολουθεί να μας γοητεύει και να μας είναι οικείο; **Πώς γίνεται να έχουμε μια τόσο στενή σχέση με κάτι τόσο μακρινό;**

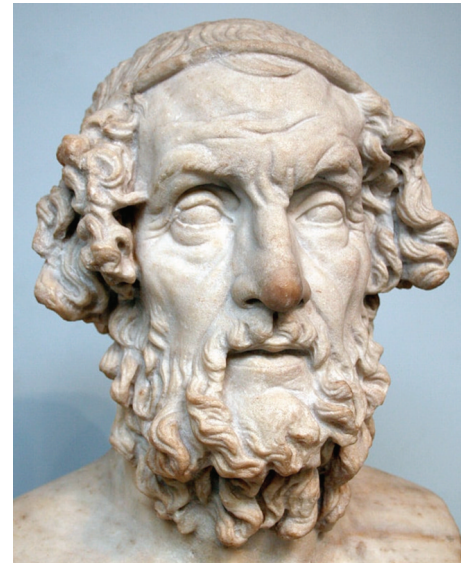
Ίσως μία απάντηση να είναι ότι τα ποιήματα αυτά δεν **αναφέρονται** στο τότε και το εκεί, αλλά **στο εδώ** και το **τώρα**. Περιγράφουν τον εσωτερικό κόσμο αυτών που τα διαβάζουν. Κάθε πτυχή τους είναι μια μεγαλειώδης μεταφορά. Ο Οδυσσεύς δεν πλέει στη Μεσόγειο, αλλά αναμετριέται με τους φόβους και τα πάθη της ζωής του ανθρώπου. Οι θεοί δεν είναι απόμακροι δημιουργοί, αλλά στοιχεία μέσα μας: η αδιάφορη σκληρότητά τους, τα ευμετάβλητα και παροδικά ενδιαφέροντά τους, η αδιαφορία τους, ο χαλαρός εγωισμός τους, οι ατιμίες τους, τα βήματά τους που κάνουν τη γη να τρέμει. Τα εκτενέστατα έπη του Ομήρου φαντάζουν δυσπρόσιτα και δυσνόητα, όμως το **πάθος** των περιγραφών του για τον πόλεμο και τη δυστυχία έχουν πολλά να μας πουν ακόμη, σχετικά με τον ρόλο του **πεπρωμένου** στη ζωή μας, τη **σκληρότητα**, την **ανθρωπιά** και τον ευάλωτο χαρακτήρα της.

Όμηρος-Βιργίλιος-Σινουχέ Ο Όμηρος είναι σαν μια θαυμάσια πέτρα μνημειωδώς παρούσα, ένα πατρικό **θεμέλιο**, μεγάλο, ελαφρώς απροσδιόριστο, αρσενικό και αξιόπιστο. Ο Όμηρος δεν είναι φίλος, εραστής ή σύζυγος, έχει έναν πολύ πιο υποβόσκοντα ρόλο, αποτελεί μια μορφή διαβεβαίωσης πως τελικά υπάρχει κάποιος τρόπος κατανόησης του κόσμου. Εξακολουθεί να είναι τόσο ζωντανός όσο οτιδήποτε έχει ζήσει σε αυτό τον κόσμο και εντέλει, περιγράφει το **πώς εξελιχθήκαμε σε αυτό που είμαστε**.

Ο Όμηρος ήταν σαν την ίδια τη φύση, ένα είδος άγριας φύσης, ενός «αδάμαστου παράδεισου» μέσα στον οποίο οι σπουδαίες ιστορίες και οι μορφές που περιέγραφε έπαιρναν μορφή.

Αντίθετα με τον **Βιργίλιο**, ο Όμηρος δεν αποτελεί μέρος της κλασικής εποχής, δεν έχει να κάνει με τη φρόνιμη διάκριση ή με την ψύχραιμη διαχείριση της ζωής και της κοινωνίας. Προηγείται εκείνης της τάξης, είναι προκλασικός, υπερβολικός, ασυμβίβαστος, πουθενά δεν θυσιάζει την αλήθεια για τη χάρη.

Ο Βιργίλιος χρωματίζει με προσεκτική μεγαλο-

πρέπεια, ο Όμηρος σκορπίζει με γενναιόδωρη αφθονία. Ο Βιργίλιος είναι όπως ο ποταμός ανάμεσα στις όχθες του, ένα ήρεμο και διαρκές ρεύμα, ο Όμηρος είναι σαν τον Νείλο, ξεχύνει τα πλούτη του με μια ξαφνική υπερχειλίση.

Η ιστορία του **Σινουχέ** είναι μια σύντομη ποιητική βιογραφία ενός **Αιγύπτιου** δημόσιου υπαλλήλου. Πρόκειται για ένα κείμενο η διάσωση του οποίου συνιστά θαύμα, καθώς η παλαιότερη εκδοχή της σώζεται σε έναν επαναχρησιμοποιημένο κύλινδρο παπύρου, ο οποίος είχε τοποθετηθεί στον τάφο ενός κρατικού αξιωματούχου στην **Αιγυπτιακή Θήβα**, τη δυτική όχθη του Νείλου, περί το **1800 π.Χ.** Ήταν ένα δημοφιλές ανάγνωσμα στην Αίγυπτο, έως το 1000 π.Χ. περίπου, όμως μέχρι τη στιγμή που το αποκρυπτογράφησαν Βικτοριανοί Αιγυπτιολόγοι κανείς δεν είχε διαβάσει την ιστορία του Σινουχέ τα τελευταία 3.000 χρόνια.

Αυτό το ποίημα δεν έχει καμία σχέση με την ομηρική θεώρηση, διότι η ζωή του Σινουχέ ήταν δομημένη γύρω από την επανάληψη, τη σταθερότητα, την κανονικότητα, την ακρίβεια και την ασφάλεια. Επικρατούσε ειρήνη, ο φαραώ, κοσμικά τρανός, απόλυτα ισχυρός, παρέδιδε τον θρόνο στον διάδοχό του, σε μία ενιαία και αδιάρρηκτη ακολουθία, αλλά η ζωή των φτωχών ήταν άθλια.

Μια σπουδαία ανακάλυψη Όλες οι σύγχρονες **μεταφράσεις** του Ομήρου εξαρτώνται από την έκδοση που ετοίμασε ένας **Γάλλος** ευγενής, ο **Ζαν Μπατίστ Γκασπάρ ντ' Ανς ντε Βιλουαζόν. Το 1788, στο Παρίσι**, δημοσίευσε το πλέον σημαντικό ελληνικό κείμενο της **Ιλιάδας** που τυπώθηκε ποτέ.

Είχε κάνει μια σπουδαία ανακάλυψη: μια **βυζαντινή έκδοση** της Ιλιάδας, η οποία φαινόταν να βασίζεται στους μελετητές που είχαν εργαστεί πάνω στο κείμενο στην **Αλεξάνδρεια** τον 2ο αιώνα π.Χ.

Πριν από εκείνη την Αλεξανδρινή επιμέλεια του κειμένου, ο Όμηρος δεν ήταν μια ενιαία, μνημειώδης παρουσία στον αρχαίο κόσμο, αλλά ένα φλύαρο πλήθος φωνών. Αρχαίοι συγγραφείς παραθέτουν στίχους από τον Όμηρο, οι οποίοι δεν εμφανίζονται στο μετα-Αλεξανδρινό κείμενο.

Οι διάφορες ελληνικές πόλεις είχαν τους δικούς τους, διαφορετικούς Ομήρους. Η Κρήτη είχε τον δικό της, όπως και η Κύπρος, η Δήλος, η Χίος και η Αθήνα. Οι Αλεξανδρινοί μελετητές γνώριζαν εκδοχές από το Άργος στην Πελοπόννησο, από τη Σινώπη στις ακτές της Μαύρης Θάλασσας, σε εδάφη της σημερινής Τουρκίας. Ο **Αριστοτέλης** είχε στην κατοχή του μια διαφορετική εκδοχή του ομηρικού έργου από αυτή του Πλάτωνα και ετοίμασε μία ακόμη για τον μαθητή του, τον **Μέγα Αλέξανδρο**, για να την πάρει μαζί του στις μεγάλες του περιπέτειες στην Ασία. Η φωνή του Ομήρου αντηχεί σε ολόκληρη την **αρχαία Μεσόγειο**, αλλά κι ακόμη παραπέρα, αποκτά μια τοπική χροιά, όχι σαν άνθρωπος ή ποίημα, αλλά σαν ένα πλάσμα αεικίνητο, σαν χταπόδι, που αλλάζει και υιοθετεί τα χρώματα του τόπου στον οποίο βρίσκεται κάθε φορά.

Άλλωστε, ήδη κατά τον 18ο αιώνα, είχε αρχίσει να κυκλοφορεί η άποψη ότι ο **Όμηρος δεν ήταν ένας μόνο ποιητής**, αλλά πολλοί και ότι τα ποιήματα ήταν το **προϊόν ενός ολόκληρου πολιτισμού** και όχι μιας ιδιοφυΐας.

Τείνω να συμφωνήσω με τους φιλόλογους που συχνά αντιδρούν και απορρίπτουν την ιδέα ότι η πρόμημη Ιλιάδα ήταν καλή και τόσο αγαπητή, ώστε αφιερώθηκε μεγάλη ποιητική προσπάθεια και εκπαίδευση προκειμένου να διατηρηθεί, με όλους τους αρχαϊσμούς και τις ξεπερασμένες πανοπλίες της. Συχνά προτιμούν έναν όψιμο, ιδιοφυή Όμηρο, ο οποίος **ενοποίησε** το σχέδιο και προσέδωσε **νέες, λεπτές διαστάσεις** στους χαρακτήρες.

Είναι φανερό από τη μορφή της ελληνικής γλώσσας στην οποία είναι γραμμένα τα ομηρικά έπη, ότι το βασικό κείμενο που διασώθηκε από τους Αλεξανδρινούς προήλθε από την **Αθήνα**. Πάνω από αρκετά παλαιότερα στρώματα της γλώσσας, διακρίνεται μια αθηναϊκή χροιά στις ίδιες τις λέξεις.

Ο Όμηρος θα **ακουγόταν** σχεδόν **καθημερινά** στην κλασική Αθήνα, σε **απαγγελίες ραψωδών**, επαγγελματιών οι οποίοι συνδύαζαν επιλεγμένα αποσπάσματα από τα έπη, αποστήθιζαν τμήματα του κληρονομημένου κειμένου και, με τρόπο τον οποίο δεν επικροτούσαν απόλυτα οι οπαδοί της παράδοσης, διέθεταν τις υπηρεσίες τους σε δειπνα ή άλλες συνεσιότητες. Ο Όμηρος χρη-

σιμοποιούνταν επίσης σαν **σχολικό εγχειρίδιο**, τα ποιήματα αντιμετωπίζονταν σαν **ιστορίες** σπουδαίων αντρών και γυναικών, **μεγαλείου σε εποχές κρίσης** και των επιλογών που καλούνται να κάνουν οι άνθρωποι όταν βρίσκονται αντιμέτωποι με τις σημαντικότερες προκλήσεις της ζωής τους. **Ο Όμηρος για την κλασική Αθήνα ήταν μια εγκυκλοπαίδεια ηθικών επιλογών.**

Χίος-Ομηρίδες Στη **βιβλιοθήκη των Μεδίκων** στη **Φλωρεντία** υπάρχει ένα χειρόγραφο του 14ου αιώνα, το οποίο περιγράφει τον τρόπο με τον οποίο ο Όμηρος έζησε, εργάστηκε και τραγούδησε τα ποιήματά του στη **Χίο**.

Μια ομάδα ραψωδών από τη Χίο, οι οποίοι αυτοαποκαλούνταν Ομηρίδες, ισχυρίζονταν ότι ήταν απόγονοι του Ομήρου καθώς και ότι διέθεταν τα πολύτιμα ποιήματά του σε **χειρόγραφα**, τα οποία τους κληροδοτήθηκαν από τον μέγιστο πρόγονό τους. Δεν μπορούμε να ξέρουμε αν υπήρχε η όποια αλήθεια στον ισχυρισμό αυτό, όμως είναι βέβαιο πως η **διάλεκτος** της ελληνικής γλώσσας στην οποία είναι κατά κύριο λόγο γραμμένα τα έπη, κάτω από το Αττικό επίχρισμα, είναι η **Ιωνική**, την οποία μιλούσαν στη Χίο καθώς και σε άλλα τμήματα της δυτικής Ανατολίας. Επίσης, υπάρχει ένα ακόμη στοιχείο που δείχνει τη σχέση της Χίου, στον λεγόμενο **Ομηρικό Ύμνο στον Δήλιο Απόλλωνα**, ο οποίος είναι γραμμένος σε ομηρικά **εξάμετρα**.

Τα ομηρικά έπη είναι στην ουσία η μουσική των εξάμετρων, των έξι μέτρων, γιατί σε κάθε στίχο υπάρχουν έξι πόδες, για τους οποίους πρέπει να επιλεγούν λέξεις που να ταιριάζουν στο προϋπάρχον μοτίβο.

Γλωσσολογική επισήμανση Τα **ελληνικά** είναι μέρος της οικογένειας των **ινδοευρωπαϊκών γλωσσών** που εκτείνονται από την Ιρλανδία έως τις ερήμους Κίνας, από τη Σουηδία μέχρι την Ινδία, από την Ισπανία ως τη Λιθουανία. Οι γλωσσολόγοι έχουν εντοπίσει λέξεις που ήταν κοινές παρά τις αχανείς αποστάσεις που χώριζαν τους λαούς που τις χρησιμοποιούσαν. Αντίθετα, δεν υπάρχουν κοινές λέξεις για τη **δάφνη**, το **κυπαρίσι** ή την **ελιά**, που **μόνο ο μεσογειακός κόσμος γνώριζε**.

Στις ινδοευρωπαϊκές γλώσσες η λέξη από την οποία προκύπτει το επίθετο **“ιππικός” σημαίνει γοργός**.

Από όλα τα στοιχεία που συνδέουν τη στέπα με τον Όμηρο, το πλέον ισχυρό είναι το **άλογο**. Κατά πάσα πιθανότητα τα πρώτα άλογα **εξημερώθηκαν** στη στέπα περί το **4200 π.Χ.**, πρώτα ως πηγή τροφής και αργότερα ως υποζύγια.

Η ανακάλυψη της **στομίδας** και των **χαλιναριών**, ο **έλεγχος** που αυτά πρόσφεραν στον αναβάτη, η δυνατότητα συγκέντρωσης τεράστιων **αποθεμάτων κρέατος**, εξαπόλυσης **επιδρομών** και **υποχώρησης** από οικισμούς με πεζούς αμυνόμενους, όλα αυτά **άλλαξαν** τον τρόπο που οι άνθρωποι ζούσαν και στην πορεία θα άλλαζαν την ιστορία.

Επίσης, πολεμικά άρματα με ελαφριούς **ακτινωτούς τροχούς**, τα παλιότερα που έχουν ανακαλυφθεί, χρονολογούνται περί το **2100-1800 π.Χ.**, την ίδια χρονική περίοδο που ο Nicolson υποστηρίζει ότι γεννήθηκε η Ιλιάδα.

Υπάρχουν και άλλες ενδιαφέρουσες **γλωσσολογικές διασυνδέσεις** που καταδεικνύουν τη συνάντηση των πολιτισμών. Η λέξη που σε πλήθος ινδοευρωπαϊκών γλωσσών σημαίνει το

ξύλο μπροστά από την άμαξα ή το άρμα, όπου ζεύονταν τα άλογα, εξελίχθηκε στην ελληνική λέξη για το **τιμόνι του πλοίου**. Η λέξη για το **δοιάκι** ή το πηδάλιο ενός σκάφους έχει επίσης την ίδια ρίζα με τους **κρίκους του ζυγού**. Η λέξη για τα **στεφάνια** που εφαρμόζονταν στον ζυγό, μέσα από τα οποία περνούσαν τα κεφάλια των υποζυγίων, είναι επίσης η λέξη για την **μπάρα** που ενώνει τα διπλά πηδάλια στην πλώρη του πλοίου. Η λέξη **πηδάλιο** στα ελληνικά μπορεί να σήμαινε και **χαλινάρι**. Σε αυτό το πλέον θεμελιώδες επίπεδο, το **ιστιοφόρο πλοίο** ήταν ένα θαλάσσιο **άρμα** για τους Έλληνες και η **θάλασσα** μια υγρή **στέπα**. Και όλα αυτά ανέπτυξαν ιδιαίτερα στενή σχέση με τον ηρωισμό.

Η ίδια η ποίηση υποστηρίζει αυτή την άποψη. Σε ολόκληρο τον Ινδοευρωπαϊκό κόσμο, αντίλαλοι και επαναλήψεις κοινών στάσεων και φράσεων κάνουν διαρκώς την επανεμφάνισή τους. Οι μελετητές έχουν αναζητήσει **ομηρικές φράσεις** σε μια ολόκληρη ήπειρο **ποίησης** και έχουν καταλήξει σε ένα σύνολο χαρακτηριστικών τα οποία μοιάζουν να **πηγάζουν** από εκείνες τις απαρχές.

Αυτές οι φράσεις, οι οποίες είναι κοινές στον Όμηρο και στους ποιητές που ραψωδούσαν για τους άρχοντές τους στα μήκη και τα πλάτη της **Ευρασίας**, από τον Ατλαντικό ως τα Ιμαλάια, είναι οι πτυχώσεις στον νου των πρωτο-ινδοευρωπαϊκών λαών από τους οποίους καταγόμαστε όλοι μας. Είναι οι αρχαιότερες των προγονικών σκέψεων στις οποίες μπορούμε να έχουμε πρόσβαση. Είμαστε **κληρονόμοι** τους, ακριβώς όπως και ο Όμηρος ήταν κληρονόμος τους.

Ακόμη περισσότερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα **γεωγραφικά** υπολείμματα στη γλώσσα του Ομήρου. Δεν έχει βρεθεί καμία πρωτο-ινδοευρωπαϊκή λέξη για τη **θάλασσα**, πέρα από μια ρίζα η οποία σημαίνει κάτι σαν λίμνη.

Οι χαρακτήρες Δεν υπάρχει τίποτα ομορφότερο από τα **συναισθήματα** των χαρακτήρων του Ομήρου, που παραμένουν επίκαιρα και νεανικά. Η ομορφιά τους είναι η απλότητά τους.

Συνέχεια στην επόμενη σελίδα

Τόσο μακρινός και τόσο οικείος

Οδυσσέας

Ο Οδυσσέας δεν είναι θύμα. Υποφέρει, όμως δεν λυγίζει. Η αρετή του είναι η ευελιξία του, το εύπλαστο σθένος του. Εφόσον δεχτεί πίεση, λυγίζει, όμως ύστερα επανέρχεται και αυτή η εύκαμπτη δύναμη φαντάζει με υπέροχο μοντέλο ανθρώπου. Είναι η προσωποποίηση της πλοήγησης, της διαλλακτικότητας, της εφευρετικότητας, της αποφυγής κακοτοπιών, της αφήγησης, της εξαπάτησης και της επιβίωσης. Σε ολόκληρη την Οδύσεια είναι ο άνθρωπος ο πολύτροπος, ο εφευρετικός, ο οξύνους, με τις πολλές ικανότητες και τα πολλά χαρίσματα, όμως είναι και ο πολύτλας, αυτός που τολμά, υποφέρει και υπομένει πολλά. Είναι ικανός να αποδειχτεί αποφασιστικός, άγριος και καταστροφικός όποτε το απαιτήσουν οι συνθήκες και έξυπνος, αστείος και στοργικός όποτε χρειαστεί. Δεν υπάρχει κανένας λόγος να επιλέξει είτε τη μία, είτε την άλλη κατεύθυνση. Ο Οδυσσέας τις καθιστά όλες διαθέσιμες.

Στην Οδύσεια παρακολουθούμε ένα δράμα ταλαντώσεων, μεταξύ του εσωτέρου και του εξωτερικού, της πόλης και της ερημιάς, της ένταξης και της έκθεσης, της ανάμνησης της πατριδας και των πλεονεκτημάτων της απόστασης, μια ζωή «α-ρίφνητης τυραννίας στα πέλαγα» και της ανάμεικτης ερωτικής σαγήνης-φρίκης των γυναικών που συναντά όπου πηγαίνει.

Πηνελόπη Απέναντι στην ισχυρή παρουσία του Οδυσσέα, στέκει η Πηνελόπη, η ασύγκριτη βασίλισσά του, η σπουδαιότερη γυναίκα στον Όμηρο. Το επίθετο που χρησιμοποιεί συχνότερα ο Όμηρος για να την περιγράψει είναι «περίφρων», που σημαίνει σοφή ή, ακριβέστερα, ότι διαθέτει έναν νου ο οποίος συλλαμβάνει όλες τις πλευρές ενός ζητήματος, μια γυναίκα που «κατανοεί το σύνολο» και κυριαρχείται από ευφυΐα που ενσωματώνει τα πάντα. Αγαπά με πάθος τον χαμένο της σύντροφο, κλαίει πικρά για την απουσία του και όταν αυτός επιστρέφει,

*Εχύθη ομπρός θρηγώνοντας, έριξε τα δυο της χέρια γύρω στου αντρός της το λαμό, του φίλησε την κεφαλή [...]
κι ουδ' έλεγε να βγάλε τ' άσπρα της βραχιόνια απ' τον λαμό του.*

Οι στίχοι αυτοί χορεύουν τριγύρω από την τρυφερότητα. Η Πηνελόπη αναγνωρίζει στο πρόσωπο του Οδυσσέα την ακτή, όπου μπορεί επιτέλους να πατήσει με σιγουριά, μετά από τόσο καιρό που βολόδερνε στο χάος της ζωής της.

Εκάβη Η μητέρα του Έκτορα, η Εκάβη, σε μια συνταρακτική σκηνή, από το παραπέτασμα ψηλότερα, προτάσσει τα στήθη της στον γιο της, γυμνά και εκτεθειμένα. «Έχτορα γιε μου, αυτά σεβάσου τα, σπλαχνίσου εμέ την ίδια!» του φωνάζει, «βάλ' τα στο νου σου τούτα, αγόρι μου, και τον οχτρό πολέμα μέσ' απ' το κάστρο μας».

Γυναίκες Στο στρατόπεδο των Ελλήνων, οι γυναίκες ανταλλάσσονται σαν να είναι εμπορεύματα. Μια γυναίκα και ένας τρίποδας (μεγάλο χάλκινο καζάνι με τρεις βάσεις, μέσα στο οποίο έβραζαν μεγάλες ποσότητες κρέατος και χρησιμοποιούνταν κυρίως σε γιορτές) ορίζονται μαζί ως έπαθλο για το νικητή μιας αρματοδρομίας, όπου ένας τρίποδας εκτιμάται ότι αξίζει δώδεκα βόδια και μια καλή δουλευταρού υπηρέτρια για όλες τις δουλειές, τέσσερα.

Ο θάνατος Όλοι οι στίχοι του Ομήρου, δίχως υπερβολή, νομίζω ότι είναι συγκλονιστικοί. Επέλεξα να αναφέρω λίγους μόνο, λόγω της περιορισμένης έκτασης του άρθρου. Οι παρακάτω αναφέρονται στον Γοργυθίωνα, γιο του Πριάμου, που είχε χτυπηθεί από βέλος στο στήθος.
Κι ως γέρνει δίπλα το κεφάλι της στον κήπο η παπαρούνα, που την εβάρυνε η ανοιξιάτικη δροσιά για κι ο καρπός της, και το κεφάλι του όμοια απόγειρε, βαρύ απ' το κράνος, δίπλα. Κάποιοι άλλοι στίχοι περιγράφουν τους δύο πλέον θλιβερούς θανάτους στην Ιλιάδα, εκείνους του Πατρόκλου, αγαπημένου φίλου του Αχιλλέα, και του Έκτορα, υπερασπιστή της Τροίας. Και περιγράφουν, με τα ίδια λόγια τη στιγμή του θά-

νάτου τους:

Ως είπε τούτα, ευτύς ο θάνατος του σκέπασε τα μάτια, κι απ' το κορμί η ψυχή του επέταξε να κατεβεί στον Άδη, θρηγολογώντας για τη μοίρα της, που αφήκε αντρεία και νιότη. Τα ελληνικά αυτών των στίχων είναι αρχαία όσο οποιαδήποτε άλλα στον Όμηρο και όμως, ταυτόχρονα, είναι από τα πλέον βαθυστόχαστα. Η ψυχή, μικρή, εγκαταλείπει το σώμα συνοδευόμενη μονάχα από τύψεις.

Μεταγενέστερες διακοσμήσεις πάνω σε ελληνικά αγγεία ενίοτε απεικονίζουν μια μικροσκοπική μορφή, σαν πεταλούδα, περισσότερο φτερά παρά σώμα, να αιωρείται πάνω από τους ώμους των ηρώων που μόλις έχουν πεθάνει. Ένας γιατρός στο Ντίσελντορφ αποφάσισε να τοποθετήσει τα κρεβάτια των ετοιμοθάνατων ασθενών του πάνω σε εξαιρετικά ευαίσθητες ζυγαριές, ώστε να μπορέσει να μετρήσει το βάρος τους ακριβώς πριν από και μετά τον θάνατο. Η διαφορά, όπως ανέφερε, ήταν 21 γραμμάρια, το βάρος της ψυχής...

Μία σκηνή θανάτου στην Ιλιάδα, όταν ο Οδυσσέας και ο Διομήδης σκοτώνουν τον Δόλωνα, ενώ εκείνος τους ικετεύει να του χαρίσουν τη ζωή, και το κεφάλι του μιλά ακόμη όπως κατρακυλά στα χώματα, επαναλαμβάνεται στην Οδύσεια, όταν ο Οδυσσέας εξοντώνει έναν από μνηστήρες.

Η οποιαδήποτε ψευδαίσθηση πως έχουμε να κάνουμε με μια διασκεδαστική περιπέτεια φαντασίας, θάβεται κάτω από τη φρίκη. Ο Όμηρος δεν αναφέρεται απλά στον ηρωικό κόσμο, ο Όμηρος είναι ο κόσμος, δεν περιγράφει τον κόσμο των ηρώων, είναι ο κόσμος των ηρώων. Είναι το βασίλειο της βίας, όπου οίκτος και ποίηση κατέχουν κεντρικό ρόλο.

Ο άνεμος Όπως έρχεται ο άνεμος, σηκώνουν «το λευκό πανί», το πανί γεμίζει και «καλά το κυβερνούσαν ο άνεμος κι ο τιμονιέρης μόνον». Περιγράφεται μια πράξη συνεργασίας μεταξύ του ανθρώπου και του κόσμου, ένας συνδυασμός της ανθρώπινης πρόθεσης με τα όσα έχει να προσφέρει ο κόσμος. Το πλοίο είναι ένα αντικείμενο υπέροχα καμωμένο, προσεκτικά φτιαγμένο όσο ένα ποίημα, σύμβολο πολιτισμού όσο και το οποιοδήποτε υφαντό, κι ο άνεμος στην Οδύσεια, όταν είναι ούριος, είναι «σύντροφος», ένα ακόμη μέλος του πληρώματος. Δεν είναι το στοιχείο της φύσης με τη βοήθεια του οποίου πλέεις, είναι μια ακόμη παρουσία στο κατάντρομα. Ο άνθρωπος και οι θεϊκές διαστάσεις συναντιούνται μέσα του.

Αυτή είναι η οδυσσειακή στιγμή: τα πάντα ρευστά, αλλά κατευθυνόμενα, τα πάντα σε κίνηση, αλλά αλληλένδετα: η ίδια η θάλασσα, το σκάφος σου πάνω της, ο αέρας και οι άνεμοί του, όλες οι πιθανότητες. Το τελετουργικό έχει ολοκληρωθεί, οι διαδικασίες έχουν τηρηθεί και οι πιθανότητες πλέον έχουν ισορροπήσει.

Η σχεδία Τίποτε στην Οδύσεια δεν περιγράφεται με περισσότερη αγάπη ή φροντίδα από ό,τι η κατασκευή της σχεδίας από τον Οδυσσέα (Ραψωδία ε'). Ο Οδυσσέας συνθέτει τη σχεδία ακριβώς όπως ο Όμηρος συνθέτει το τραγούδι του, οπότε το σκάφος μετατρέπεται σε ποίημα της θάλασσας.

Η καταιγίδα Η καταιγίδα που ξεσπά στην επιστροφή του Οδυσσέα και μαίνεται στη διάρκεια 160 στίχων δεν είναι ένα καθωστρέπει απόσπασμα ηρωικών στίχων. Είναι τρομερή, σχεδόν άμορφη, συνεχώς καταστροφική. Ο Ποσειδώνας καλεί κάθε ανάποδο άνεμο. Αναδεύει κι ανταριάζει την επιφάνεια της θάλασσας, φέρνει σύννεφα να κρύψουν τη στεριά, τόσα, που στο τέλος και η ίδια η θάλασσα γίνεται αόρατη. Κολοσιαία κύματα ορθώνονται απειλητικά και στοχεύουν τον Οδυσσέα. Ο ήρωας πέφτει στο νερό, τα ρούχα που του είχε χαρίσει η Καλυψώ βαραίνουν και απειλούν να τον παρασύρουν στον βυθό. Μονάχα ο νους του, το σπουδαίο όργανο ύπαρξης του Οδυσσέα, παραμένει ακέραιος.

Η περιγραφή κάθε καταιγίδας που αποτυπώθηκε ποτέ από την ευρωπαϊκή φαντασία, από τον Βιργίλιο στον Οβίδιο και από εκεί στον Σαίξπηρ και στους μεγάλους συνθέτες,

βρίσκει τις ρίζες της εδώ.

Οι τόποι

Τροία

Η Τροία πρέπει να έμοιαζε με το πιο λαμπρό φως στον ορίζοντα. Χτισμένη σε ένα από τα μεγάλα σταυροδρόμια της αρχαιότητας, διαδραμάτιζε τον ρόλο που αργότερα έπαιξε η Κωνσταντινούπολη, καθώς ήλεγχε τις εμπορικές οδούς τόσο μεταξύ Αιγαίου και Μαύρης Θάλασσας, όσο και μεταξύ Ανατολίας και νοτιοανατολικής Ευρώπης. Οι επίμονοι βόρειοι άνεμοι που πνέουν στην ανεμοδαρμένη Τροία, καθώς και το σταθερό ρεύμα στην κατεύθυνση βορρά-νότου που περνά από τα Δαρδανέλια, σήμαιναν ότι κανένα ιστιοφόρο πλοίο δεν μπορούσε να κινηθεί βόρεια από εκεί. Όλα τα φορτία έπρεπε να ξεφορτώνονται, όλα τα πολύτιμα αντικείμενα που κατευθύνονταν δυτικά από την Ανατολία εξ ανάγκης περνούσαν από αυτό το σημείο-κλειδί. Κάθε κίνηση από τον βορρά προς τη Μεσόγειο, καθώς και κάθε φιλοδοξία των Μεσόγειων λαών να φτάσουν στον Δούναβη, στο χρυσό της Τρανσυλβανίας, στους μεγάλους ποταμούς της Ποντιακής στέπας και στα ορυχεία χαλκού που εκτεινόταν παραπέρα, ή τα μέταλλα που έρχονταν από τον Καύκασο, όλα έπρεπε να περάσουν από την Τροία. Ο μόνος τρόπος που θα μπορούσε να φτάσει ο αφγανικός κασσίτερος και οι μεσοποτάμιες τεχνικές χρυσοχοΐας στην Τρανσυλβανία και την Ουγγαρία της Εποχής του Χαλκού, ήταν μέσω της Τρωικής πόλης. Η Τροία ήταν το μεγάλο χωνευτήρι στο σταυροδρόμι των βόρειων και νότιων κόσμων. Δεν υπήρχε πόλη αντίστοιχη βορειότερα ή δυτικότερα.

Αχιγιάβα

Στο κείμενο συνθήκης, η οποία συμφωνήθηκε περί το 1250 π.Χ. μεταξύ του βασιλιά των Χετταίων και του βασιλιά του Αμούρου στον βόρειο Λίβανο, αναφέρονται ποιες είναι οι μεγάλες δυνάμεις τις εποχής.

Εκτός από τους Χετταίους και τους Αμούρους, ήταν ο βασιλιάς της Αιγύπτου, ο βασιλιάς της Βαβυλωνίας, ο βασιλιάς της Ασσυρίας και ο βασιλιάς της Αχιγιάβα.

Για την Αχιγιάβα που δεν μπορούσαν για δεκαετίες να εντοπίσουν πού ήταν, είναι πλέον γενικά αποδεκτό ότι πρόκειται τη χετταϊκή μεταγραφή της Αχάϊας, του ομηρικού ονόματος της Ελλάδας, και το γεγονός ότι ο βασιλιάς της Αχιγιάβα συμπεριλαμβάνεται σε αυτόν τον πλέον διακεκριμένο κατάλογο των μεγάλων δυνάμεων της Ύστερης Εποχής του Χαλκού είναι απόδειξη του Μυκηναϊκού θριάμβου.

Θάψος

Το νησί της σαγήνης όπου κατοικεί η Καλυψώ είναι ο ομφαλός της γης. Υπόσχεται στον αιχμάλωτό της, όπως κάνουν όλες οι ερωμένες, αθανασία και αιώνια νιότη και κυριαρχεί επάνω του ως η θεά του πόθου. Το νησί της έχει λόφους και δάση κι εκεί βρίσκεται η έξοχη σπηλιά της, όπου τα αρώματα του γλυκού κέδρου κατακλύζουν την ατμόσφαιρα. Πρόκειται άραγε για την Πενίζολα Μαγκνίζι, που οι αρχαίοι ονόμαζαν Θάψο, ένα επίπεδο νησάκι στη νοτιοανατολική ακτή της Σικελίας;

Οι αρχαιολόγοι έχουν ανακαλύψει εκεί μυκηναϊκά, κυπριακά και μαλτεζικά αγγεία, ανάμεικτα με ντόπιους σικελικούς αμφορείς και πιάτα.

Άδης

Στον Άδη, το όνομα του οποίου σημαίνει «αφώτιστος» ή «αθέατος», ό,τι έχει σημασία πάνω στη γη, η αγάπη, η ζωή, η ανάπτυξη, η ελπίδα, όλα σβήνουν και συρρικνώνονται σε μια γκριζα, άυλη ημι-ύπαρξη, μια ζωή δίχως ζωή. Ο Αχιλλέας λέει πως εκεί κάτω είναι κυκλωμένοι όχι από τους νεκρούς, αλλά από τους καταφθιμένους, τους νεκρότερους των νεκρών. Είναι το πλέον σκοτεινό από όλα τα εσώτερα μέρη της Οδύσειας. Εκεί δεν υπάρχει καμία δόξα.

Στην Ιθάκη

Η Οδύσεια σε όλη την πορεία της δελέαζε τους ακροατές της με εικόνες ανακτορικής άνεσης και πολυτέλειας. Οι Φαίακες ήταν επί της ουσίας υπόδειγμα ενός πλούσιου, ευημερούντος βασιλείου της Εγγύς Ανατολής. Τα ανάκτορα, οι κήποι και τα περιβόλια τους, όλα μοιάζουν με σκηνές βγαλμένες από ασσυριακό ανάγλυφο. Επιστρέφοντας στην Ιθάκη ο Οδυσσέας δεν συναντά έναν τέτοιο τόπο. Στο βασιλείο του

>>>

επικρατεί χάος. Ο Όμηρος λέει πως «ούτε άλλο στον κόσμο εγώ γλυκύτερο μπορώ να δω απ' τη γη μου». Αυτό θέλει να πιστεύει πως είναι αλήθεια. Όμως, στην Ιθάκη το ποίημα παρουσιάζει το αντίθετο: τίποτε δεν είναι πιο δοκιμαζόμενο από ό,τι ο τόπος του κάθε ανθρώπου, έστω κι αν εκεί είναι ισχυρότερη η επιθυμία για γλυκύτητα. Ο **Οδυσσέας** κατ' επανάληψη εμφανίστηκε ως ο **πάμφτωχος περιπλανώμενος** που επιστρέφει στην πατρίδα τσακισμένος, ξένος, με λιγοστούς συμμάχους. Τα μοναδικά όπλα που διαθέτει είναι τεχνάσματα εξαπάτησης και απόκρυψης, κι η Αθηνά φροντίζει να του στερήσει κάθε σημάδι αρχοντιάς:

*Ζάρωσε το δέρμα τ' όμορφο στο λυγερό κορμί του,
της κεφαλής του τα ξανθόμαλλα τ' αφάνισε, με δέρμα
γερόντου του 'ζωσε πολύχρονου τα μέλη γύρω γύρω,
του θόλωσε τα μάτια τα όμορφα, που άστραφταν ως τότε... (μια
καταπληκτική περιγραφή των γηρατειών).*

Οφείλω να ομολογήσω ότι έπεσα σε πολύ βαθιά νερά γράφοντας για τον Όμηρο, ίσως περισσότερο από ποτέ άλλοτε. Για αιώνες έχουν γραφτεί και ειπωθεί τόσα πολλά, που δεν ξέρεις τι να πρωτοδιαβάσεις και τι να πρωτογράψεις.

Όμως, αισθάνομαι ευεργετημένος που συνάντησα ξανά τα έπη του αυτό το καλοκαίρι. Θα ήθελα να συμμετέχω σε μια κοινότητα αναγνωστών του Ομήρου και νομίζω ότι αξίζει τον κόπο, όλοι οι Έλληνες να ασχοληθούμε λίγο παραπάνω με αυτόν τον θησαυρό που έχουμε κληρονομήσει.

Ο Όμηρος από τα βάθη των αιώνων, συνεχίζοντας μια συζήτηση που δεν έπαψε ποτέ, μας λέει:

Για να ζήσεις καλά στον κόσμο, πρέπει να μείνεις στο καράβι σου, να παραμείνεις προσδεμένος στο παρόν ενώ συνεχίζεις να κινείσαι, να ρυθμίζεις τα ξάρτια, να αξιοποιείς τις φουσκοθαλασσιές, να έχεις τον νου μην αλλάξει ο άνεμος, να προσέχεις πώς στρίβει η μπούμα, να καταπιάνεσαι, μ' άλλα λόγια, με τα ζόρια, τις δυσκολίες και τις παγίδες της ζωής. Να μην υποχωρείς στον πειρασμό των θεσπέσιων απλουστεύσεων που δήθεν προσφέρει το ηρωικό παρελθόν και να μην εγκαταλείπεις την ελπίδα.